

РЕЦЕНЗИЯ

ПО КОНКУРСА ЗА АКАДЕМИЧНА ДЛЪЖНОСТ „ПРОФЕСОР”
В ОБЛАСТ НА ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ 1. 2. ПЕДАГОГИКА (СПЕЦИАЛНА
ПЕДАГОГИКА – ЛОГОПЕДИЯ),
ОБЯВЕН В Д.В. БР. 33 ОТ 17.04.2018 Г. ЗА НУЖДИТЕ НА СУ „СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ”, С ЕДИНСТВЕН КАНДИДАТ ДОЦ. Д-Р НЕЛИ ЦВЕТАНОВА ВАСИЛЕВА,
ДПСН

РЕЦЕНЗЕНТ: проф. д-р Людмил Мавлов, дмн

Доц. Нели Василева е родена в гр. Нови пазар през 1960 г. Завършила е средно образование с отличен успех и златен медал през 1978 г. Същата година е приета в СУ „Св. Кл. Охридски”, специалност Педагогика. За отличен успех от първата година на следването си е изпратена да продължи образованието си в Москва (СССР), където през 1984 г. завършва с отличен успех специалност Логопедия.

От 1985 г. е асистент във ВПИ – Шумен, а през 1987 г. спечелва конкурс за редовна аспирантура по Логопсихология в НИИ по Дефектология в Москва. През 1991 г. защитава дисертация на тема „Особенности на невербалното и вербалното мислене у деца с общо недоразвитие на речта”. От 1993 г. става главен асистент в ШУ „Еп. К. Преславски”, а през 2000 г. е избрана за доцент по Специална психология (Логопсихология) към същия университет. През 2003 г. е избрана за доцент по Специална педагогика (Логопедия) към СУ „Св. Кл. Охридски”, където продължава да работи и досега. През 2015 г. доц. Василева успешно защитава втората си дисертация за научната степен „доктор на науките” на тема „Профил на невропсихично развитие при деца от предучилищна възраст”.

В настоящия конкурс доц. Василева представя 78 реални научни труда. От тях 9 са научни студии, 61 са научни статии, отпечатани в научни списания и сборници, 6 са учебници, глави в книги и монографии, и 2 са дисертационни трудове. В 74 от тези трудове доц. Василева е единствен или първи автор, а е втори автор само в 4 труда. Този факт показва, че научната ѝ продукция е нейно лично и напълно оригинално дело. Освен посочените трудове, към научната ѝ продукция трябва да отбележим и участието ѝ с доклади в 10 научни форума, с отпечатани резюмета на докладите. Има представени също 3 превода от руски език на статии, посветени на въпроси от специалната педагогика, и 3 отзива, информиращи за проведени конференции и чествания, отпечатани в сп. Специална педагогика. Те имат своето информационно и образователно значение, но не могат да се считат за оригинална научна продукция. Същото се отнася и за представените участия в научни журита със съответни рецензии и становища, които не е обичайно и прието да се включват като научни публикации. Същевременно, честото включване на един учен в научни журита показва, че той/тя е достигнал както необходимото научно звание и квалификация, така и реномето на високо оценяван професионалист и експерт.

Друг твърде важен факт и предимство в научната дейност на доц. Василева, което винаги високо се цени, е нейното участие в 13 научни и образователни проекти. Това свидетелства, че тя може успешно и ефективно да работи в екип и е желана и търсена за научно сътрудничество.

Заслужават също да бъдат изтъкнати цитиранията на нейни трудове от чуждестранни и български автори. Тя има общ брой 61 цитирания в научни издания, от които 14 от чуждестранни и 47 от български научни издания.

След този кратък наукометричен анализ ще се спра на основните съдържателни аспекти от научната дейност на доц. Василева.

Основна област на научните интереси и експериментални проучвания на доц. Василева са генерализираните нарушения на развитието, със специален акцент върху проблемите на езиковото и интелектуалното развитие в детската възраст, както и на взаимоотношенията между тях. За тази цел тя проследява систематично достигнатите равнища на редица техни аспекти като: езиковите и речевите функции, невербалните и вербалните мисловни процеси, образуването на понятия, зрително-гнозисните функции, вербалната семантична памет. Посочените аспекти на езиково и интелектуално функциониране доц. Василева е проучила върху значителни контингенти от деца в различна училищна възраст, като съпоставя групите с езиково недоразвитие, спрямо съответни такива с умствена изостаналост и с типично развитие. Широкообхватните изследвания в това направление са отразени в нейната самостоятелна монография „Особености на мисленето при ученици с езиково недоразвитие”. Редица от представените резултати имат оригинален и приносен характер, така че заслужават да бъдат изтъкнати и посочени по-подробно.

Преди всичко, взаимоотношенията между езиковото развитие (или изоставане) и другите когнитивни функции, неговата възрастова еволюция, както и отражението му върху мисловните операции и тяхната ефективност, са твърде слабо проучени. При това, в логопедията продължава да се застъпва становището, че ако интелектуалното равнище е нормално, то езиковите функции след 5-ти клас ще бъдат спонтанно изградени. Чрез своите задълбочени проучвания при ученици от 6 до 8 клас, доц. Василева доказва, че това не е така. Учениците, които са имали манифестно езиково недоразвитие в по-малките класове, продължават да показват определено изоставане в равнището на своето езиково функциониране в сравнение с нормалните деца. При това, в този възрастов период учебните изисквания са твърде повишени и децата се нуждаят от една по-силно развита езикова система. Тя става необходим инструмент не само за пълноценно изразяване на придобитите знания, но и за ефективността на абстрактно-логическото мислене. Следователно, ако изоставането на езиковото развитие в по-късната юношеска възраст на учениците не е напълно преодоляно, това става сериозно препятствие както за тяхната учебна успеваемост, така и за цялостното им интелектуално развитие. Ето защо, практически важен извод на авторката е, че целенасочена корекционна работа е необходима и при по-големи деца, когато при тях се установи ниво на езиково развитие,

което е характерно за по-ранни възрастни периоди. Същевременно, доц. Василева предлага и своя методика за преодоляване на остатъчните езикови дефицити при ученици от средна училищна възраст.

Твърде интересни и значими са също проучванията на доц. Василева върху състоянието на интелектуалните операции при деца с езиково недоразвитие. Използвайки невербални тестове (кубовете на Кос от тестовия набор на Векслер и прогресивните матрици на Рейвън), тя установява, че невербалният интелект на децата с езиково недоразвитие не ги отличава съществено от нормалните деца. В същото време, умствено изостаналите показват значимо по-ниско ниво. Това подкрепя хипотезата, че доколкото се наблюдава интелектуално затруднение при децата с езиково недоразвитие, то е вторично, вследствие неपूर्णото използване на езиковите кодове при мисловните операции. Това вторично изоставане само на вербалната интелигентност се демонстрира в изследванията на доц. Василева върху абстрактно-логическото мислене при учениците с недостатъчно пълноценно езиково развитие. Но макар при тестирането те да са явно по-слаби от нормалните ученици, контролната група от леко умствено изостанали, от своя страна, се оказва много по-слаба и от двете групи. Несъмнено, когато интелектуалното недоразвитие е първично по своята същност, то е по-масивно проявено, и засяга едновременно и невербалните и вербалните мисловни процеси.

От друга страна, анализирайки резултатите на децата с езиково недоразвитие от различни възрастни групи доц. Василева стига до извода, че ефективността в преработката на вербална информация е свързана в по-голяма степен с развитието на езиковите функции, отколкото с възрастовите различия. Дефицитът на езиковите функции се отразява и на задачите за извикване на зрителни представни образи, когато те зависят от вербалните им формулировки.

Други интересни изследвания на доц. Василева проследяват как се отразява езиковото недоразвитие в по-ранна възраст (1 – 3 клас) върху формирането на обобщени понятия и свързването им в семантичната памет. Установява се забавено формиране на понятийните връзки и вторични дефекти на семантичната памет, които корелират с нивото на езиковото недоразвитие.

Една по-специална област от проучванията на доц. Василева е свързана с проявите на тревожност при деца и възрастни, които имат различни типове дефекти в експресивната си реч. Тук се включват групи от пациенти с езиково недоразвитие, със заекване, както и с афазично нарушение. Използвайки при всички пациенти единни методични подходи, тя установява, че макар нарушенията в експресивната реч да имат твърде различна етиология и да засягат съвсем различни възрастни групи, те показват много сходни характеристики. Доц. Василева обосновава становището си, че състоянието на тревожност, което е налице при всички прояви на дисфлуентна, неплавна реч, представлява вторично емоционално разстройство, породено от затруднената комуникация. Авторката формулира модел на типа тревожност, свързан с комуникативни нарушения, и предлага психотерапевтични подходи за преодоляването му.

Заслужава специално да бъде подчертан и обсъден трайният интерес на доц. Василева към ранния детски аутизъм и към разстройствата от аутистичния спектър изобщо. Тази проблематика присъства още в началните ѝ разработки, но продължава да се развива и обогатява в нейното творчество и понастоящем. Аутистичните разстройства до преди няколко десетилетия бяха известни само на тесен кръг предимно детски психиатри, а в последно време са в центъра на вниманието на широки кръгове както от специалисти - лекари, логопеди и психолози, така и на обществото като цяло. В това отношение обширните студии и статии на доц. Василева са особено полезни за научно-теоретичното информиране върху историческото развитие и етио-патогенетичните хипотези и модели на синдрома, както и за спецификите на основните световни школи – руска и западни. Наред с това, тези задълбочени проучвания дават възможност за практическото внедряване на ефективни диагностични инструменти и подходи, както и на полезни корекционно-терапевтични техники. Всъщност, от тях могат да се възползват и специалисти-терапевти и по-интелигентни заинтересовани родители. Сред тези полезни студии ще посоча: „Проблемът за детския аутизъм в руската школа”, „Проблеми на ранната диагностика на аутизма”, „Терапевтични модели за интеграция при деца с аутизъм” (2006); „Праксисни нарушения при деца с аутистичен синдром и насоки за тяхното преодоляване” (2009); „Диагностика и терапия на двигателните нарушения при деца с аутистичен синдром” (2010); „Влияние на емоционалните нарушения върху езиковото и речевото развитие при деца със синдром на аутизъм” (2010); „Логопедичната терапия като средство за интеграция на децата с нарушения от аутистичния спектър (насоки и методи)” (2010); „Теоретико-диагностични проблеми на детския аутизъм в западната и руската школа” (2011). Дори само изброяването на заглавията показва колко задълбочено и детайлно са проучени и анализирани наличните досега данни върху редица специфични особености на езиковата и говорната симптоматика, и върху патогномоничните, в случая двигателно-праксисни дисфункции, на които доц. Василева отделя специално внимание. Тя отделно разглежда и етиологичните модели в двете възможни насоки – генетично-наследствена (евентуално шизофренна) и придобита (неврологично-органична), хронологията на онтогенетичното развитие в равнищата на емоционалната регулация, както и взаимовръзката между емоционалното и езиковото развитие. Накрая, ще изтъкна и изработения от доц. Василева авторски модел на диагностична карта за ранна идентификация на нарушенията от аутистичния спектър. С него се насочва вниманието към най-често срещаните симптоми и се анализира степента на тяхната изява. Включени са общо 150 симптома, разпределени в 10 сфери от психофизическото функциониране на детето – вегетативно-инстинктивна, афективна, двигателна, езиково-говорна и др. Една тристепенна скала за количествена оценка позволява да се разкрият най-дефицитните сфери и да се изчисли обобщен „Коефициент на аутизъм” (КА). От друга страна, количественото измерване на симптомите във всяка отделна сфера разкрива водещите дефицити на индивида и насочва към избора на съответна подходяща терапия.

Една особено важна и плодотворна насока в научното творчество на доц. Василева, което тя активно разви в последните години от нейната досегашна дейност, е свързана с различни аспекти от невропсихологията на детската възраст. Тук се включват многостранни проучвания с фундаментално-теоретичен, еволюционно-исторически, методологично-диагностичен и приложно-терапевтичен характер. Много съществено е, че тя новаторски проучва световния опит върху особеностите и възрастовата периодика както на анатоомофизиологичното мозъчно структуриране, така и на невропсихичното и когнитивното развитие при нормалните здрави деца. Към това обаче, тя прибавя и оригинални собствени изследвания върху основни възрастови групи от деца в предучилищна възраст. Така, тя обогатява и развива детската невропсихология, като надхвърля традиционния ѝ обхват, насочен само върху нарушенията на невропсихичното и когнитивното функциониране. Проведените изследвания в тази насока напоследък бяха обобщени в наскоро издадената нейна самостоятелна монография „Детска невропсихология”.

Този нов разширен подход към съвременната детска невропсихология е перспективен и продуктивен, поради някои съществени особености, които отличават невропсихологичните изследвания при децата, и ги правят много по-сложни и трудни в сравнение с възрастните. Тези специфики си заслужава да бъдат посочени.

Преди всичко, оценяването на висшите психични функции у деца е затруднено от редица характерни черти при тяхното развитие: а) отделните функции се развиват неравномерно – хетерохронно и асинхронно; б) налице са критични преходни периоди на бързи скокообразни промени; в) децата показват индивидуални различия в степента на развитие на всяка отделна функция, което води до нееднаквата им изграденост при иначе нормални здрави деца. Тези различия се обуславят както от определени генетични особености, унаследени от родителите, така и от допълнителни социални и средови влияния, които препятстват и забавят развитието на някои от функциите; г) накрая, твърде деликатен момент е да се прецени, доколко установеното забавено развитие е временно отклонение, което нормалните деца обикновено наваксват със съзряването и обучението, или е по-скоро резултат от сериозни и трайни дефицити на някои мозъчни структури. В такъв случай, те неизбежно довеждат до недостатъчно изграждане на определени невропсихологични функции. Една твърде критична точка е да се дефинира относително точната граница между ниските варианти на нормата, и от друга страна – дефицитите, които трябва да се оценят като несъмнено патологично и рисково недоразвитие. При това, във втория случай е задължително да се пристъпи към своевременна квалифицирана корекционна терапия.

Развивайки това ново направление, което може да се определи като „детска невропсихология на нормата”, доц. Василева има редица несъмнени приноси за българската логопедична наука, както теоретични, така и практически. Ще се спрат накратко на някои по-важни от тях.

Доц. Василева извършва детайлен критичен анализ на американската и руската школи в детската невропсихология и посочва техните силни и слаби страни. Съчетаването на силните им страни води до ефективно преодоляване на методологичните им слабости. Такъв стремеж напоследък се наблюдава и в двете школи, което има за резултат известно сближаване между тях.

Важен методологичен принос за нашата наука и практика е разработената и апробирана от доц. Василева тестова батерия за количествено невропсихологично измерване на определи гнозисни, праксисни и езикови функции, пригодена за предучилищната и началната училищна възраст. Тя се доказва като пръв успешен опит за създаване на подобна методика за български деца, макар че подлежи на по-нататъшно бъдещо усъвършенстване, допълване и коригиране.

Същевременно доц. Василева прилага разработената от нея комплексна невропсихологична батерия, за да проследи темповете на развитие на отделните висши психични функции при три възрастови групи – 4, 5 и 6-годишни деца. Тук по принцип се очаква да преобладават общобиологични фактори, свързани със структурното и функционално съзряване на детския мозък. Авторката обаче, разумно добавя и второ подразделяне при всяка възрастова група, според местожителството на съответните деца – в столицата, в голям град и в малък град. Проследяването на този фактор се оказва твърде интересно, защото изтъква ролята на различната социокултурна, природно-ландшафтна и информационна среда, за темповете и нивата на отделните функции.

Диференцираното тестиране на отделните функции, като цяло, показва, че в периода 4 – 6 години, езиковите и гнозисните функции имат по-бързо развитие в сравнение с двигателно-праксисните умения, които все още значително изостават. Това сочи, за по-доброто структурно развитие и функционално съзряване на постцентралните (задроландови) отдели на кората, свързани със сложната перцептивна преработка на невербалната и вербална сензорна информация. В същото време, челните, прецентрални (прероландови) корови отдели, осигуряващи моторно-праксисните функции, демонстрират по-късно начало на функционално съзряване.

Наред с тази по-обща характеристика, разкриват се и интересни различия в зависимост от местожителството.

Децата от столицата отстъпват в гнозисното развитие, особено на тези, от по-малките градове. Доколкото това са предимно невербални проби, демонстрира се по-добро развитие на дяснохемисферните функции на децата от тези населени места. Вероятно е, тяхната по-голяма близост до природата и по-богат сетивен опит за растения, домашни животни и др., да допринасят за тези различия в гнозисното развитие. И обратно, интересен е фактът за наличие на силно подчертана десноръкост в столицата, която намалява към големия град, а в малкия град вече се наблюдава твърде висока амбидекстрия или леворъкост. Тези данни, от своя страна, подчертават много по-добрата латерализация и ускорено лявохемисферно развитие в столицата. Последното изпъква и с по-доброто развитие на езиковите функции, особено на лексикалното богатство. За това

сочат по-високите резултати в столицата при асоциативните редици, както и по-големият брой думи и граматична сложност при разкази по серия от картинки. Тук вероятната причина е много по-богатата информационна среда (вкл. и езикова) в столицата, с повече събития, представления, многолюдни събрания, сбирки по интереси и др.

Заслужава да се отбележи обаче, един впечатляващ резултат от изследването. Доброто езиково развитие не предопределя непременно по-добро интерпретативно и логично мислене, нито развитие на интелекта. Децата от столицата, макар да показват по-голямо лексикално богатство в съставяне на разказ по картинки, всъщност се оказва, че най-слабо разбират сюжета, и не могат адекватно да го обяснят. Това изключително интересно наблюдение потвърждава, че езиковите функции имат самостоятелно модулarno развитие, което върви независимо от общото мозъчно и умствено развитие. Подобна фрапантна дисоциация между език и интелект в последно време бе описана и интензивно проучвана при синдрома на Уилямс.

Трябва да бъдат отбелязани също и установените важни, времеви преходи в разглежданото проучване. Възрастта от 5 години се оказва ключов преход в структурно-функционалното развитие на детския мозък, по-специално за интеграцията на сензорните модалности, която предпоставя развитието на гнозисните и на езиковите функции. От друга страна обаче, сензорно-моторната интеграция и праксисните функции се изграждат след 6-годишна възраст. От практическа гледна точка следва изводът, че е ненадежно те да се тестват преди навършване на тази възраст.

Накрая, естествено, доц. Василева има и редица изследвания върху типичните и общоприети логопедични области. Без да обременявам рецензията с подробно разглеждане на приносните елементи, които те несъмнено съдържат, само ще спомена, че нейни проучвания са осъществени върху развитийната и придобитата езикова патология, върху специфичните нарушения на ученето (главно развитийната дислексия), върху терминологични и диагностични аспекти на нарушенията в езиковото развитие, както и практически насочени изследвания върху интеграцията на децата с увреждания и върху диагностично-терапевтичните стратегии в корекционната логопедична дейност.

В един конкурс за университетски професор, разбира се, трябва да изтъкна също дългогодишната и активна преподавателска дейност на доц. Василева.

От 1985 г. тя е щатен преподавател във ВПИ – Шумен (от 1992 г. преобразуван в ШУ), а от 2003 г. досега е доцент и щатен преподавател в СУ „Св. Кл. Охридски“. През целият този период е водила десетки различни учебни курсове за студенти – бакалаври и магистри. Наред с това, през същия период тя е водила различни курсове като хоноруван преподавател и в други университети – Нов Български Университет в София, Тракийския университет в Ст. Загора, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и Скопския университет „Св. Св. Кирил и Методий“ в Скопие (Македония). Фактът, че е канена да провежда лекционни курсове в редица университети извън СУ, където е щатен преподавател, показва, че тя е позната и ценена като високо ерудиран и квалифициран специалист в различни области от логопедичната наука и практика.

Към тази обемна и многостранна лекционна дейност се прибавя и нейното научно ръководство при разработката на над 150 дипломни работи на български език и още 60 такива на английски език. Освен това, тя е научен ръководител и на 12 докторанти, сред които шестима от Гърция, а двама от Кипър. От нейните докторанти трима вече успешно са защитили своите дисертации.

Бих включил към тази разностранна учебно-образователна дейност, също и нейното участие като учител в 10 различни проекти за подпомагане на деца и ученици със специални потребности в обучителния им процес.

Накрая, многостранната университетска дейност на доц. Василева се допълва и с активната ѝ научно-организационна университетска дейност. Била е ръководител на катедрата по Специална педагогика към Педагогическия факултет на ШУ „Еп. К. Преславски” в продължение на два мандата от 1994 до 2002 г. Била е член на Факултетен съвет и на Общото събрание на същия университет. В СУ „Св. Кл. Охридски” също активно допринася в научно-организационния живот, като ръководител на магистърска програма „Логопедия” (зад. об.) от 2006 г. и досега, ръководител на магистърска програма „Логопедия” за чуждестранни студенти (ред. об.) от 2013 г. и досега, председател на Мандатната комисия към ОС на ФНПП, както и член на ФС на ФНПП от 2015 и досега. Била е и член на редколегията на сп. Специална педагогика и логопедия (2006 – 2013). Член е на Американската асоциация за наука и технологии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Целокупната, твърде впечатляваща научно-изследователска, научно-преподавателска и научно-организационна дейност на доц. Нели Цветанова Василева, дпсн, я представя като напълно изграден, зрял и високо квалифициран учен, университетски преподавател и организатор, която напълно заслужава да получи научното звание „Професор”, и аз убедено призовавам уважаемото научно жури да гласува то да ѝ бъде присъдено.

17.08.2018 г.

Рецензент:

(проф. Л. Мавлов)